
Rasprave

Pregledni članak
316.334.3
Primljeno: 25. siječnja 2002.

Politička ideologija: preispitivanje pojma

SLAVEN RAVLIĆ*

Sažetak

U ovom se članku polazi od uvida o poteškoćama sa znanstvenom uporabom pojma ideologije, analiziraju se rezultati dosadašnjih interpretacija pojma te nastoje naznačiti elementi na kojima bi se mogao zasnovati pojam političke ideologije podoban za politološka istraživanja i analize. U prvom se dijelu članka rekonstruira povijest pojma od njegova izvornog značenja kod Destutt de Tracyja do suvremenih marksističkih i funkcionalističkih shvaćanja. U drugom se dijelu razmatra odnos ideologije i moći te se ideologija prikazuje kao poseban oblik moći, čija narav i funkcije proizlaze iz osnovne strukture i potreba čovjeka i društva. U trećem dijelu članka pojam se ispituje s obzirom na socijalnointeresnu uvjetovanost ideologije i njezinu konceptualnu strukturiranost.

Ključne riječi: moć, ideološki pluralizam, ideologija, politička ideologija

S pojmom ideologije zbiva se svojevrсни paradoks: znanstveno i filozofsko ispitivanje pojma i samo se zaplelo u mrežu onoga što je trebalo ispitati, pa je sam pojam ideologije postao temeljito ideologiziran. Ne samo da se rabi u različitim značenjima, pa izgleda da se radi o mnoštvu fenomena, nego se njegova vrijednosno negativna uporaba toliko proširila da onemogućuje smisleno raspravljanje i analizu. Takva uporaba razumijeva shvaćanje ideologije kao nečega iracionalnog nasuprot znanosti kao racionalnom sustavu, razumijevanje vlastitoga stajališta kao znanstvenog, a drugih kao ideoloških, te završava s idejom o "kraju ideologije" (Freeden, 2000.: 6). Ta se pojmovna strategija pojavljuje u dva osnovna oblika: u marksističkom shvaćanju ideologije kao lažne svijesti te u konzervativnoliberalnom shvaćanju ideologije kao zatvorenoga, represivnog sustava mišljenja. S jedne strane, ideologija se izjednačuje s građanskim mišljenjem (građanskom znanošću i kulturom), kojem se pripisuje prikrivanje ugnjetavačke i otuđujuće biti građanske zbilje, dok se marksizam prikazuje znanošću koja istinito objašnjava društvo i njegove zakonitosti. Rascjep znanosti i ideologije ukida se komunistič-

* Slaven Ravlić, doktor političkih znanosti, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža* u Zagrebu.

kom revolucijom kao zbiljskim dovršenjem cijele klasne povijesti, kojom se uspostavlja zajednica potpune jednakosti i harmonije, čime politika kao djelatnost regulacije konflikata i upravljanja ljudima nestaje, s njom i ideologija, a umjesto njih se pojavljuje znanstveno upravljanje proizvodnim procesima. S druge strane, pojam ideologije se reducira na “totalitarne ideologije” (komunizam, fašizam), kao zatvorene sustave mišljenja koji imaju ambiciju da dokraja objasne sve ljudske stvari i nesnošljivi su prema drukčijim gledanjima ili teorijama, te instaliraju neku skupinu (Židove ili kapitaliste) kao neprijatelja (nacije ili čovječanstva), kojeg treba uništiti revolucijom. Liberalizam se ne smatra ideologijom nego otvorenim sustavom mišljenja, koji se zauzima za slobodu proučavanja i konkurenciju ideja, poštuje znanstvenu objektivnost i ne polaže pravo na posjedovanje monopola istine. Prikazujući neke (ekstremističke) ideologije kao paradigmu ideološkog mišljenja – što podsjeća na tradiciju koja je arhetip religijskog stava i ponašanja našla u inkviziciji, osobnoj izopačenosti papa, surovosti vjerskih ratova i sl. (Geertz, 1964.: 51) – zastupnici tog shvaćanja proglasili su ideološku konvergenciju u zapadnim društvima 1950-ih “krajem ideologije” (Bell, 1960.), a slom komunizma 1990-ih “krajem povijesti” (Fukuyama, 1990.).

U novijim socijalnoznanstvenim razmatranjima ideologija se sve više razumije kao racionalna tvorba, prirodna sastavnica društvenog života i posljedica ljudske racionalnosti (Boudon, 1989.: 11). To je shvaćanje povezano s nastojanjem da se zasnjuje vrijednosno neutralan pojam ideologije, koje se izrazilo u dva tipa pojmovnog ispitivanja. S jedne strane, politička ideologija se određuje kao skup ili sustav političkih ideja, institucionalizirani okvir koji okuplja različite ideje i daje im određeno značenje. U tom tipu rasprava ponajprije se ispituje za ideologiju karakteristična unutarnja spojenost ideja, koju možda najplastičnije izražava sintagma “obitelj ideja” kako je ideologiju definirao John Plamenatz (Plamenatz, 1979.: 27). Ideologije se proučavaju kao konceptualne zajednice, specifične konfiguracije ideja i pojmova, u kojima su obuhvaćeni pojmovi s jasnim i neprijepornim značenjima, koji inače izvan određenih ideoloških grozdova imaju različita i poreciva značenja (Freedon, 1996.). S druge strane, vrijednosno-neutralni pojam ideologije razvijen je funkcionalnim diferenciranjem ideologije od sustava znanstvene spoznaje, praktičnog promišljanja ili moralnog argumentiranja. Ideologije su simbolički sustavi (Geertz, 1964.) ili sustavi reprezentacije (Althusser, 1969.), koji ne mogu biti pogrešni zbog nepostojanja kvaliteta svojstvenih znanstvenim teorijama, moralnim učenjima ili praktičnim strategijama, jer predstavljaju poseban tip kulturne tvorbe, koja daje jasno formulirane, vrijednosno nabijene i usmjerujuće interpretacije svijeta, nužne u doba kad tradicionalne forme usmjerivanja prestaju obavljati tu praktičnu funkciju, pa je, dakle, u njima praktična društvena funkcija bitnija od spoznajnoteorijske funkcije.

U ovom se radu analiziraju rezultati relevantnih interpretacija pojma ideologije te se nastoje naznačiti elementi za zasnivanje pojma političke ideologije koji bi mogao biti prihvatljiv za korištenje u politološkim istraživanjima i analizama. U prvom se dijelu rada rekonstruira povijest pojma od njegova izvornog značenja kod Destutt de Tracyja do suvremenih marksističkih i funkcionalističkih shvaćanja. U drugom se dijelu razmatra odnos ideologije i moći te se ideologija prikazuje kao poseban oblik moći, čija narav i funkcije proizlaze iz osnovne strukture i potreba čovjeka i društva. U trećem dijelu rada pojam se ispituje s obzirom na socijalnointeresnu uvjetovanost ideologije i njezinu konceptualnu strukturiranost.

Povijest i suvremena određenja pojma

Pojam političke ideologije vezan je uz nastanak moderne demokratske politike, uz njezinu vrijednosnu i interesnu narav. Taj pojam uključuje ponajprije iskaze o vrijednostima zajedničkog života, vrednovanje političkih tvorbi i djelovanje prema nekim uvjerenjima ili zamislama o dobrom ili ispravnom stanju s nakanom zasnivanja, mobiliziranja, usmjerivanja, organiziranja i opravdavanja određenih načina ili smjerova djelovanja, a anatemiziranja ostalih. Usto, pojam političke ideologije uključuje izražavanje interesa određenih socijalnih aktera (socijalnih grupa, klasa), te nastojanje da se tim interesima osigura prevlast u javnosti i političkom procesu. Napokon, pojam političke ideologije posve je moderan pojam, njegova povijest počinje tek s Francuskom revolucijom. Izraz ideologija i nazivi većine glavnih političkih ideologija skovani su u to vrijeme, dok su nazivi ostalih ideologija nastali u 20. stoljeću. Štoviše, do 20. stoljeća nije postojala ideološka vladavina ili režim (Furet, 1997.: 26). S Francuskom revolucijom počinje naime ulazak nižih slojeva u politički život, počinje doba demokracije, u kojoj je interes naroda, a ne volja vladara, postao ishodištem politike, pa se svaki posebni (grupni) interes koji teži zadobivanju političke moći mora predstaviti u formi općeg interesa naroda.

Bliska povezanost pojma ideologije s političkim djelovanjem i političkom moći odredila je njegovu povijest i njegovu pretežno negativnu uporabu. Pojam se pojavljuje 1796. u Francuskoj u značenju znanosti o idejama, a skovao ga je Antoine Destutt de Tracy, koji je ideologiju nastojao uspostaviti kao svojevrsnu nadznanost, koja se bavi analizom svih ljudskih ideja i nadređena je drugim znanostima (Kennedy, 1978.: 45–50). Skupina francuskih filozofa okupljena oko Nacionalnog instituta, koji je on osnovao i vodio, nazvala je sebe ideolozima a svoju filozofiju ideologijom. Njihova je filozofija (ideologija), kao kombinacija individualne slobode i državnog planiranja, postala dio službenog učenja Francuske u doba Direktorija (1795.–1799.). Destutt de Tracy je u svojem četverosveščanom djelu *Elementi ideologije* (1801.–1814.) nastojao dalje razviti tu novu znanost kojoj je postavio za cilj – analizom duhovnih aktivnosti čovjeka, njihovih sadržaja i predodžbi utvrditi praktična pravila, primjenjiva u odgoju, pravu i politici. Znanost o idejama ili ideologija trebala je biti znanost sa zadaćom služenja ljudima, oslobađanja njihova duha od predrasuda i pripremanja za prihvaćanje nadmoći razuma. Destutt de Tracy i ideolozi zasnovali su sustav nacionalnog obrazovanja koji je trebao preoblikovati Francusku u racionalno i znanstveno društvo. Pojam ideologije u svom je prvom značenju sadržavao četiri elementa: prvo, relativno cjelovitu teoriju koja objašnjava ljudski svijet i iskustvo; drugo, program društvene i političke organizacije; treće, upućenost na javno djelovanje radi pridobivanja potpore za taj program i njegovo ostvarenje, te, četvrto, ideju o posebnoj ulozi intelektualaca.

Tom se prvom značenju pojma ubrzo priključilo drugo kad je Napoleon Bonaparte predstavnik te filozofije, koji su se kritički odnosili prema njegovim cezarističkim ambicijama i osvajačkim pothvatima, u ironičnome, negativnom smislu nazvao ideolozima – onima čija filozofija nema veze s političkom stvarnošću, teoretičarima i metafizičarima koji su udaljeni od života. Napoleonova kritika nije ostala na ironiji i poruzi, u prosincu 1812. on je ideologe okrivio za francuske vojne neuspjehe. Pojam tako dobiva moderno negativno značenje, koje zadržava u raznim oblicima do danas. Što se ovdje uistinu zbilo? Bit je Napoleonova pothvata u tome što se mišljenje protivnika nastoji

podcijeniti i ironizirati sa stajališta političke moći. Protivnikovo je mišljenje nerealno u odnosu na praksu, praksu političara, te tako riječ ideologija sankcionira specifični političarov doživljaj stvarnosti i propagira njegov praktični iracionalizam u kojem ima malo prostora za mišljenje kao oruđe shvaćanja stvarnosti. Nazivajući ideolozima zastupnike novih ideja u kojima je vidio “opasne misli i akcije”, Napoleon je prvi u modernoj povijesti s idejama spojio element opasnosti. Time je prvi vezao pojam ideologije za ocjenu vrijednosti, odnosno za iznošenje “opasnih” načela i teorija. (Mannheim, 1978.: 72–75).

Tijekom 19. stoljeća posve se afirmirao negativni, kritički i polemički pojam ideologije. Tome je pridonio najveći kritički mislilac toga stoljeća Karl Marx. Naime, kod Marxa nalazimo dva pojma ideologije. Prvo, on ideologiju koristi u širokom značenju, kao sinonim za duhovnu proizvodnju. Ideologija je nadgradnja, koja obuhvaća sva područja duhovne djelatnosti – moral, religiju, znanost i dr. U drugom i kod Marxa mnogo češće rabljenom značenju ideologija je izvrsna, lažna i iskrivljena svijest i spoznaja, što proizlazi iz njezine posebne klasne uvjetovanosti i određenosti. U njoj se zbiljski odnosi izokreću naglavce kao u *camera obscura*, ona izražava interes onoga koji spoznaje za sliku o sebi i društvu u kojem živi. Za Marxa ideologija prikazuje neki posebni interes kao opći, ono što je povijesno i prolazno proglašuje prirodnim i stoga nepromjenjivim, pa je ona zato u biti točna, ali ne i istinita, spoznaja o postojećem. Izvor svega je podjela na duhovni i materijalni rad. “Od tog trenutka naovamo svijest zbilja može sebi umišljati da je nešto drugo nego svijest postojeće prakse, da zbilja prikazuje nešto, a da ne prikazuje nešto zbiljsko – od toga trenutka svijest je u stanju da se emancipira od svijeta i da prijeđe na oblikovanje “čiste” teorije, teologije, filozofije, morala itd.” Time se stvara iluzija da svijetom vladaju ideje, načela, duh. Za Marxa ideje nemaju povijest, nemaju vlastitog razvoja izvan materijalnih odnosa. Vladajuće ideje nekog doba uvijek su ideje vladajuće klase, a one su samo izraz vladajućih materijalnih odnosa. Ideolozi vladajuće klase stvaraju iluzije te klase o samoj sebi te podupiru privid da su njezine misli izraz općih interesa. Svaka nova klasa, koja dolazi na mjesto klase koja je dotad vladala, mora svoj interes prikazati kao zajednički interes svih članova društva. Za razliku od svih drugih klasa u povijesti, revolucionarni proletarijat ne zamjenjuje jednu klasnu vladavinu drugom, on ukida osnovu svake klasne vladavine. On ne nastupa u ime nekih svojih posebnih interesa, njegova spoznaja nije lažna i iskrivljena. Njegovom konačnom pobjedom vraća se izgubljeni identitet mišljenja i djelovanja, uspostavlja jedinstvo teorije i prakse, čime nestaje ideologija kao oblik otuđene svijesti. (Marx, 1979.: 470–471, 479–482, 494–496). Marxovo shvaćanje ideologije kao lažne svijesti zadominiralo je marksizmom, čime je on preuzeo obje bitne slabosti toga shvaćanja: materijalistički redukcionizam, svijest je samo odraz materijalnoga životnog procesa, te epistemologijski ekskluzivizam, denunciranje nekoga stajališta kao lažnoga pretpostavlja povlašteni pristup istini, znanstveno stajalište koje je jedino istinito. Iako je Lenjin pojmu ideologije dao objektivniji status i neutralnije značenje, određujući ideologiju kao sustav ideja ili teorija koji koriste protagonisti klasne borbe, on i njegovi sljedbenici zadržali su razlikovanje ideologija prema njihovoj istinitosti, dokazujući da nasuprot buržoaskoj ideologiji kao lažnoj i iskrivljenoj svijesti, socijalistička ideologija izražava znanstvenu, dakle istinitu spoznaju stvarnosti. Antonio Gramsci napravio je znatan odklon od shvaćanja ideologije kao lažne svijesti. U *Zatvorskim bilježnicama* Gramsci razmatra pojam ideologije unutar svoje teorije hegemonije kao kulturnog vodstva i ideje o komunističkoj partiji kao “kolektivnom intelektualcu”. Za njega je ideologija u prvom

redu svijest, koja, primjereno svojoj klasnoj ulozi, može sadržavati i stanovite samoobmane i mistifikacije, ali, ona nije bitno iluzija i manipulacija, nego “objektivna i djelatna zbilja”. U svom “najvišem značenju” ideologija je pogled na svijet koji se “implicitno izražava u umjetnosti, u pravu, u privrednoj djelatnosti, u svim individualnim i kolektivnim manifestacijama života”, ali ona može postati, što vrijedi i za filozofiju prakse (marksizam), ideologijom “u lošem smislu, to jest dogmatski sustav apsolutnih i vječnih istina”. Ideologija je oblik i proizvod društvenog djelovanja ljudi, povijesni i društveni fenomen, ona stvara prostor u kojem se ljudi kreću, stječu svijest o svome položaju i bore se za svoje ciljeve. (Gramši, 1959.: 19–23, 28–35, 38–39, 57, 90–92, 230–232). Gramsci je shvatio ideologiju kao složen fenomen i smjestio ju je u područje ljudskoga kolektivnog djelovanja i komunikacije. No, njegova je inovacija ostala zarobljena tradicionalnim Marxovim shvaćanjem, te je pojam ideologije sve do 1960-ih bio “slijepa točka” marksizma (Balibar, 1983.: 90). Tek je Louis Althusser, a potom i drugi marksisti, razvio neke elemente gramšizma u svojoj teoriji “ideoloških aparata države” te u svom shvaćanju ideologije kao sustava ideja, koji se ne može svesti ni na ekonomiju ni na politiku (Althusser, 1990.: 1141–44). Za Althussera ideologija je sustav reprezentacije ideja (pojmovi, mitovi), koji ima vlastitu logiku i strogost, te povijesnu trajnost i ulogu unutar društva. Ideologija je “organski dio svake socijalne cjeline”, u svakom društvu postoji temeljna ekonomska djelatnost, politička organizacija i “ideološke forme” (religija, moral, filozofija, itd.). Ideologija je bitan element i “atmosfera nužna za povijesno disanje i život” društva. Iako je povezana sa znanošću, od nje se razlikuje po tome što je u njoj praktično-socijalna funkcija bitnija od teorijske (spoznajne) funkcije. (Althusser, 1969.: 231–32).

Karl Mannheim je prihvatio neke rezultate marksističkog poimanja ideologije, ali ih je stavio u drukčiji teorijski okvir. On ne shvaća ideologiju kao iskrivljenu i lažnu svijest, nego kao način, strukturu i sadržaj mišljenja koje je društveno uvjetovano i koje se može razumjeti samo ako se razumije njegova društveno-povijesna geneza. Mannheim razlikuje partikularni i totalni pojam ideologije. U prvom se slučaju istražuje mišljenje protivnika kao ideološko u značenju “lažnog” i “pogrešnog”, a vlastitom se mišljenju priznaje mogućnost neideološkoga, “istinitog” mišljenja. Mannheim pokazuje da je takvo shvaćanje koristio Marx, koji je razotkrivao “pogrešno mišljenje” klasnog protivnika, ali nije relativizirao i vlastito mišljenje kao društveno uvjetovano. U drugom slučaju pokazuje se da su sustavi ideja svih društvenih grupa društveno vezani i uvjetovani, što omogućuje ispitivanje funkcionalnog odnosa ideja i društvenih uvjeta. Ovaj drugi pojam je vrijednosno-neutralni pojam ideologije i on omogućuje da se zasnuje neutralna znanstvena metoda proučavanja ideologije. Ideologija je izjednačena s društveno uvjetovanim mišljenjem, a društveno uvjetovanom se smatra misao koja je nerazdvojno povezana s osnovnim kolektivnim životnim iskustvom, htijenjem i djelovanjem pojedinih društvenih grupa. Kad raščlanjuje sadržaj društveno uvjetovanog mišljenja, Mannheim u njega ubraja povijesno mišljenje, odnosno shvaćanje povijesti, političke znanosti, sve društvene znanosti i svakodnevno mišljenje. S toga stajališta Mannheim analizira suvremenu povijest za koju je odlučujući faktor slamanje monopola svećeničke kaste i uspon slobodne inteligencije. Ideje prosvjetiteljstva razorile su savez crkve i dinastičke države. Time je razoren jedinstveni poredak s čvrstim normama i vrijednostima. Ishod je bio nastanak društva u kojem sukobljene grupe izlažu sukobljene skupove ideja. U tom je kontekstu pojam ideologije opći naziv za ideje koje zastupaju vladajuće grupe, a ut-

pija je opći naziv za ideje koje zastupaju oponirajuće grupe koje jedino uočavaju faktore koji potpomažu rušenje društva u kojem žive, te je time utopija zapravo ideologija pobunjenih grupa. Ovdje, međutim, nastaju Mannheimove poteškoće. Polazeći od shvaćanja ideologije kao društveno uvjetovanog mišljenja, što je zahtijevalo da i vlastitu teoriju ideologije podvrgne takvom tipu analize, on se zapleo u mrežu ideološkog mišljenja te nije uspio posve napustiti tradicionalni (partikularni) pojam ideologije kao lažne svijesti. To se pokazuje u njegovoj teoriji o “slobodnolebdećoj inteligenciji”. Prema Mannheimu, moć ideologije ne počiva toliko na moći društvenih grupa (klasa) koliko na moći obrazovanja, zbog čega u političkom procesu dominiraju intelektualci. No, zbog neodređenosti svoga društvenog položaja, nepostojanja dovoljno čvrstih interesnih veza i jedinstvenoga kolektivnog cilja, intelektualni sloj nije sposoban razviti posebno ideološko stajalište. Međutim, u svojoj teoriji o “slobodnolebdećoj inteligenciji” Mannheim tvrdi da taj sloj, koji nije jasno ukorijenjen i svrstan i relativno je besklasna, koji dijeli vezanost za obrazovanje i distanciju prema isključivim grupnim interesima, a potječe iz raznih društvenih grupa te je sposoban uzimati u obzir svjetonazore posebnih grupa, upravo zato može biti nosilac sinteze političkog mišljenja i usmjeriti sukobljene grupe prema racionalnoj orijentaciji. (Mannheim, 1978.: 58–60, 151–157, 191–202; Milić, 1978.: XXIII–XXVIII).

Slijedeći Mannheimov totalni pojam ideologije, suvremena ga je angloamerička socijalna teorija nastojala vrijednosno posve neutralizirati, tako da izbjegne paradoks u kojem se on našao (Geertz, 1964.; Boudon, 1989.). Ideologija se općenito shvaća kao svaki javno izražen sustav znanja, skup vjerovanja i svako organizirano predstavljanje mišljenja, stajališta i vrijednosti prema političko-socijalnim fenomenima. Pritom se razlikuju dva šira tipa shvaćanja. Prema prvom shvaćanju, ideologija je jedan skup mišljenja koji zastupa pojedinac u odnosu na svijet, neka vrsta pojedinačne koncepcije svijeta u kojoj su neka uvjerenja, stavovi i vrijednosti privezani zajedno. Ideologija je tako ponajprije određeni sustav vjerovanja koji se formira socijalizacijom pojedinca, njegovim životnim položajem, poslom, mogućnošću dobivanja političkih informacija, te napose obrazovanjem. Na temelju takvog sustava vjerovanja pojedinac prihvaća ili odbacuje određene političke ideje koje su s njime nesuglasne. Takav pojam ideologije omogućuje istraživanje političkih uvjerenja i vrijednosti građana. Tako je Robert Lane sustavno proučavao političke ideje petnaestoro ljudi u Westportu, američka država Connecticut (Lane, 1962.). Rezultat istraživanja pokazao je difuznost i neodređenost “ideoloških uvjerenja” u SAD. Većina ljudi ima politička uvjerenja i vrijednosti, koje nisu čvrsto povezane s njihovim socijalnim položajem (ne vide sebe kao deprivirane iako se mogu opisati kao pripadnici “radničke klase”), nego su rezultat njihovog prihvaćanja određenih vrijednosti sustava (individualizam, jednake šanse) koji uvjetuje da oni svoj uspjeh ili neuspjeh objašnjavaju kao osobnu zaslugu ili krivnju, a ne pomoću socijalnih i ekonomskih faktora. Tome pridonose i političke stranke, jer podupiru personalizirano shvaćanje politike. Sve se objašnjava individualistički, te nije moguće razviti bilo kakvu kolektivnu zamisao, koja ne bi počivala na individualnoj osnovi. Lane je tako došao do zaključka da, uz rastuće blagostanje, difuzna priroda američke političke ideologije podupire očuvanje američke demokracije. Prema takvom shvaćanju u ideologiji nema mnogo toga sustavnoga, pa se taj pojam može koristiti samo kao deskriptivni opis vrijednosti i uvjerenja koje slijede pojedinci, a koje ne određuju njihovo djelovanje u nekoj kolektivnom smislu.

Drugo shvaćanje povezuje ideologiju s političkim djelovanjem, te je određuje kao sustav ideja i vrijednosti usmjeren proizvođenju motivirajućih učinaka. Taj je pristup začet člankom Clifforda Geertza "Ideologija kao kulturni sustav" (Geertz, 1964.: 47–76) u kojem se ideologija ne određuje kao suprotnost znanosti, nego se obje smatraju kulturnim sustavima. Razlika između njih proizlazi iz simboličke strategije "opkoljavanja situacija" koju svaka od njih predstavlja. Dok znanost izražava stav nezainteresiranosti i analitičnosti, te teži povećanju intelektualne jasnoće, ideologija izražava stav posvećenosti situaciji, te teži motiviranju djelovanja. Znanost je dijagnostička, kritička dimenzija kulture, a ideologija je njezina braniteljska, apologetska dimenzija, ona se odnosi na onaj dio kulture koji se aktivno bavi uspostavom i obranom obrazaca vjerovanja i vrijednosti. Funkcija ideologije je omogućivanje autonomne politike pružanjem "autoritativnih pojmova" koji je čine smislenu i "uvjerljivih slika" pomoću kojih se ona može "opipljivo shvatiti". Politička ideologija omogućuje društvenom akteru nalaženje pravog smjera u složenom okolišu društvenog života. Usto, stvarajući ideologije ljudi mogu sebe učiniti "boljim ili lošijima političkim životinjama". Političke ideologije omogućuju razlučivanje posljedica djelovanja i izbor prihvatljivih rješenja, opravdavaju postojeće stanje ili pružaju razloge i ciljeve za njegovu promjenu. U tom smislu Martin Seliger definira ideologiju kao "skup ideja pomoću kojih ljudi iznose, objašnjavaju i opravdavaju ciljeve i sredstva društvenog djelovanja bez obzira smjera li takvo djelovanje očuvanju, popravljaju, uništenju ili rekonstrukciji danoga društvenog poretka" (Seliger, 1976.: 14).

Ideologija i politička moć

Pojam ideologije usko je vezan s politikom i političkom moći. U predgovoru svoje studije o konzervativizmu Robert Nisbet je taj odnos ovako definirao: "Ukratko, ideologija je svaka razložno povezana cjelina moralnih, ekonomskih, društvenih i kulturnih ideja koja je tijesno i prepoznatljivo integrirana u politiku i političku moć. Još specifičnije, tu je riječ o temelju moći usmjerenom prema postizanju pobjede ovakve cjeline ideja". (Nisbet, 1999.: 5). Prema Nisbetu, odnos ideologije i praktične politike krajnje je složen. Nema političara koji djeluju samo prema zahtjevima neke ideologije. Robespierreu se pripisuju riječi: "Izgubite kolonije prije nego načela." Nijedan pravi političar ne bi izrekao takvu misao. Političarima je bliža misao lorda Beaverbrooka o Lloydu Georgeu: "Njega nije briga u kojem pravcu jaše, samo ako on čvrsto drži uzde u rukama". (Nisbet, 1999.: 7). Mnogi političari, ali i neki politički mislioci, shvaćaju ideologiju kao legitimacijsko sredstvo osvajanja ili očuvanja političke moći. Shvaćajući politiku kao tehniku moći, oni političke ideje svode na puku propagandu, na oblik riječi i slogana smišljenih za pridobivanje glasova i privlačenje javne potpore. U takvom poimanju ideologija služi za uljepšavanje izloga, koji treba prikriti dublju stvarnost političkog života, stvarnost političke moći. To je shvaćanje ograničeno, ne samo zato što se političar mora kao Ante spustiti na ideološko tlo, nego i zato što ono izražava nerazumijevanje prirode političke moći u modernom dobu.

Prema standardnoj sociološkoj definiciji Maxa Webera, moć predstavlja stupanj vjerojatnosti da će u nekom društvenom odnosu pojedinci uspjeti i u slučaju otpora nametnuti svoju volju drugima. Ta se volja može nametnuti silom, novcem i uvjerava-

njem. Najstarije i najmoćnije sredstvo je sila. Ali sila je skupo i ne posve efikasno sredstvo. Kratkoročno je možda najdjelotvornija, ali dugoročno nositelje moći tjera na sve intenzivniju primjenu moći i na njezino proširenje na sve više podčinjenih. Silom se ne može trajno i uspješno vladati, jer čim ona popusti ili prestane, čovjek djeluje po svojim vlastitim interesima i izboru. Otac moderne politologije, Niccolò Machiavelli je od vladara očekivao da bude istodobno lav i lisica, da se koristi snagom i lukavstvom. Civilizacijski napredak znači prelazak sa sile na druga sredstva moći – potkupljivanje novcem, položajima i povlasticama, te uvjeravanje idejama i mišljenjima, nametanje svojih stavova i vrijednosti. Uvjeravanje je najdjelotvorniji i najjeftiniji postupak i s povećanjem kompleksnosti društva njegovo značenje raste. Njime se kod građana postiže visok stupanj habituacije, pretvaranja mišljenja u običaje, tako da njihove reakcije postaju gotovo automatske. (Lerotić, 1990.: 272). Politička ideologija time postaje istodobno sredstvo i oblik moći. I Mannheim i Gramsci uočili su taj bitni *novum* modernoga doba, pokazujući da se dominacija zadobiva na ideološkom području, bilo da je shvatimo kao vladanje obrazovanjem (Mannheim) ili kao kulturnu hegemoniju (Gramsci).

Michael Mann u knjizi *The Sources of Social Power* (Mann, 1986.; Mann, 1993.) pokazuje da je ideološka moć jedan od četiriju oblika socijalne moći, osim ekonomske, vojne i političke moći (IEMP model). Ideološka moć izvire iz osnovne strukture i potreba ljudskih bića. Ta moć, prema Mannu, proizlazi iz triju izvora: čovjekove potrebe da nađe konačno značenje u životu, da usvaja norme i vrijednosti te da sudjeluje u estetskim i ritualnim praksama. Prvo, mi ne možemo razumjeti svijet na osnovi izravne osjetilne percepcije, a time ni djelovati na temelju nje. Potrebni su nam pojmovi i kategorije značenja koje određuju osjetilne percepcije. Društveni život zahtijeva socijalnu organizaciju temeljnog znanja i značenja. Onaj tko monopolizira pravo na značenje, može imati znatnu moć. Drugo, norme kao uzajamni sporazumi ljudi o tome kako oni trebaju djelovati moralno u odnosima jedni s drugima, nužne su za održanje društvene suradnje. Ideološki pokret koji uveća uzajamno povjerenje i kolektivnu samosvijest grupe može uvećati svoju kolektivnu moć i steći više uvjerenih sljedbenika. Monopoliziranje normi tako je put prema moći. Treći izvor ideološke moći su estetičke i ritualne prakse. One se ne mogu svesti na racionalnu spoznaju. S nekom se pjesmom, plesom ili ritualom ne može raspravljati. Onaj tko ih monopolizira može zadobiti znatnu moć. (Mann, 1986.: 22–23).

Mannovo razmatranje izvora ideološke moći omogućuje bolje razumijevanje objektivnog statusa ideologije, njezine ukorijenjenosti u individualnom i socijalnom životu. Političke ideologije nisu tek pasivni izrazi društvenih i klasnih interesa, one imaju izvjesnu autonomiju te sposobnost da motiviraju i vode političko djelovanje i tako utječu na društveni život. Omogućuju da socijalne činjenice dobiju političko značenje, daju smisao elementarnim društvenim procesima i osvjetljuju događaje, a svakidašnje empirijske pojave uzdižu na razinu povijesti. Povezane su sa socijalnim i povijesnim prilikama u kojima se razvijaju i političkim interesima kojima služe. Čine dio iskustva vremena u kojem su oblikovane, iz kojega dobivaju vrijednost i smisao i za koje predstavljaju istinu. Zato se funkcije ideologije u modernom dobu ne mogu nadomjestiti drugim ljudskim tvorbama. Te se funkcije mogu svesti na šest osnovnih: prvo, politička ideologija pridonosi razvijanju osobnog osjećaja identiteta i time ljudskom razvoju, drugo, ideologija osigurava perspektivu i orijentaciju, treće, ona motivira na djelovanje, četvrto, politička ideologija olakšava odvijanje procesa odlučivanja, peto, ideologija pomaže

oblikovanju političkog sustava, te, šesto, ona omogućuje političko jedinstvo neke skupine ili cijele zajednice.

Prvo, politička ideologija pridonosi ispunjenju osobne potrebe za identitetom i razvojem ljudskih bića (Hoover i dr., 2001.: 203–205). Ideologija odgovara na ljudsku potrebu za značenjem i osjećajem svrhe u životu, pomaže težnji ljudskog bića za priznavanjem njegove kompetencije kao sposobnosti da obavlja zadatke osobnog razvoja i ekonomske produktivnosti na kvalitativno ugodan način te njegovu osjećaju zajedništva s drugima u kojem se dijelovi života stapaju u smislenu cjelinu opskrbljenu zadovoljavajućim značenjem i svrhom (Erikson, 1968.: 25). Identitet se oblikuje u složenim vezama između osobe i društva, koje uključuju mnoge elemente, od osobne kompetencije do značajki zajednice kojoj osoba pripada. Kad su ti elementi postavljeni na pravo mjesto, osoba je postigla osjećaj identiteta. Ideologije imaju znatnu ulogu u ublaživanju i smanjivanju dvosmislenosti i složenosti društvenog života, te time pridonose oblikovanju identiteta. Usto, ideologija može podupirati razvoj društva u smjeru pravednijeg okruženja koje jača proces oblikovanja identiteta. Ideologija time podupire težnju ljudi prema razvijanju elementa identiteta u potpuni osobni sklad, stvarajući temelj identiteta za što veći broj ljudi u svijetu raznolikih identiteta proizišlih iz različitoga etničkoga, religijskoga, spolnoga i drugog podrijetla. Ali ideologije mogu razvijati negativne identitetske strategije, kao što su diskriminacija, netolerancija i uklanjanje drukčijega. Kad su težnje ljudi za kompetencijom i zajedništvom s drugima spriječene ili skrenute okruženjem ili silama koje eksploatiraju, tlače i kvare, ljudi razvijaju pseudoidentitete zasnovane na rasizmu, seksizmu i drugim patologijama osobnog i društvenog razaranja. Odgovarajući na takvo stanje negativnim identitetskim strategijama, ideologije djeluju razorno na mogućnost postizanja potpunoga osobnog identiteta. Istraživanja su naime pokazala da potpuni osjećaj identiteta razumijeva izrazitu toleranciju za razlike i nesklonost političkom autoritarizmu. (Hoover, Marcia, Parris, 1997.: 35–37).

Drugo, političke ideologije pribavljaju perspektivu s kojom se svijet može razumjeti i protumačiti (Heywood, 1992.: 4). Posredstvom njih svijet može postati prozirnim i jasnim, može se saznati što se uistinu zbiva, zašto se zbiva, i kako se u tom zbivanju ponašati, u kojem smjeru djelovati. Ideologije trebaju omogućiti orijentacije, dakle nešto čega se možemo držati, što nije proizvoljno, što ima trajniji karakter i nije predmet nestalnog interesa i promjenjivih okolnosti. Ljudi ne razumiju svijet onakvim kakav on jest u nekom strogo znanstvenom smislu, nego onakvim kakav očekuju da jest, drugim riječima kroz veo ukorijenjenih vjerovanja, mnijenja i postavki. Svjesno ili nesvjesno, svatko je vezan za skup političkih uvjerenja i vrijednosti koje vode njegovo ponašanje i utječu na njegove postupke. Sami političari u težnji za vlašću svakako se vode pragmatičnim razlozima pa prihvaćaju ideje i politike koje objektivno (npr. prema ispitivanjima javnosti) imaju šanse kod birača. No političari nisu tek tehničari moći, i rijetko teže vlasti zbog nje same. I oni posjeduju ideje o tome što učiniti kad zauzmu vlast. Politika nije samo borba za moć, nego pokušaj da se svijet oblikuje prema određenoj zamisli, da mu se nametne vlastita namjera. Povijesni proces zato nije tek besmisleno ponavljanje borbe između pojedinaca ili grupa koje su *in* i onih koji su *out*. Politika jest borba za moć, ali ona je istodobno i borba ideja. Ideje su moćni pokretači djelovanja, jer nude orijentaciju, vode čovjeka i njegovim postupcima daju smisao. Ta je funkcija ideologije osobito izražena u prijelomnim, nesigurnim i poremećenim stanjima, u kojima ideologije mogu pružiti uvjerljivo objašnjenje, dati smisao inače neshvatljivim, zbrkanim i ka-

otičnim događajima. Nije stoga slučajno da su i totalitarne ideologije (komunizam i fašizam) privukle vrhunske intelektualce. Takve ljude nisu mogli privući tek politički uspjesi komunista i fašista, njihova tehnika osvajanja vlasti. Uostalom ni Lenjin ni Hitler nisu morali osvojiti vlast. Lako je, tvrdi François Furet u knjizi *Prošlost jedne iluzije*, zamisliti drukčiji scenarij 1917. ili 1933. Lenjina su mogli zadržati u Švicarskoj, a maršal Hindenburg nije morao Hitlera pozvati u Reichskancelariju. To bi sigurno izmijenilo tok povijesti. Ali zračenje njihovih ideja postojalo bi i bez njihova uspjeha, neovisno o posebnim uvjetima koji su ih doveli na vlast. (Furet, 1997.: 27). Te su ideje mnogima nudile smisao i orijentaciju te pružale sigurnost u ishod djelovanja. Identitetska i orijentacijska funkcija ideologije toliko su bitne da se zbog njih ideologija doima kao “uvjet postojanja pojedinca” (Althusser, 1990.: 1144).

Treće, političke ideologije motiviraju djelovanje, koje može biti djelovanje na uspostavljanju ili održavanju određenih vrijednosti i vjerovanja, stvaranju socijalnog pritiska prema postizanju željene društvene promjene ili osnaživanju otpora prema njoj. Ideologije mogu potaknuti ljude da se strasno zauzmu za obranu (ili oživljavanje) tradicionalnih pravila i obrazaca života, ili da jednako tako emocionalno angažirano sudjeluju u njihovu razaranju i zamjenjivanju drugim pravilima i obrascima. Istraživači ideologija uočili su iznimnu emocionalnu snagu nekih ideologija (npr. nacionalizma), njihovu sposobnost da kod svojih pristalica proizvedu jake kolektivne emocije, koje ih navode da djeluju tako da čak krše izričite socijalne zabrane. Međutim, svaka ideologija nastoji djelovati na afektivnu sferu kako bi ljude motivirala na djelovanje. Zato je njezin stil kitnjast, živ i sugestiv, koristi se simbolima i metaforama, ideologija govori u snažnim i emocionalno nabijenim slikama, koje teže pobuđivanju kolektivnih osjećaja i volje za djelovanjem. U negativnim određenjima ideologije ova se funkcija izdvaja kao najvažnija, pa se čak ideologija svodi na nju. Naime, u njoj se razlika ideologije i znanosti najjasnije pokazuje, jer je spoznajna funkcija ideologije podređena njezinoj “praktično-socijalnoj funkciji” (Althusser, 1969.: 231).

Četvrto, političke ideologije olakšavaju proces odlučivanja sužavajući opseg alternativa i nudeći izvjesnost političkim akterima. Svaka ideologija, kao skup povezanih, više ili manje koherentnih ideja, spaja svijet političkog mišljenja sa svijetom političkog djelovanja. Politička sfera je bitno određena političkim odlučivanjem, a političko odlučivanje je izbor između raznih opcija. Ideologije su bitan oblik sužavanja opsega potencijalnih opcija, pomažu ljudima da se odluče, rješavajući nered i dvosmislenost oko političkih pitanja (Hoover i dr., 2001.: 4). One služe kao mehanizam premošćivanja između prijepornosti i određenosti, pretvarajući neizbježnu raznolikost opcija u neporecivu izvjesnost koja je neodvojiva crta neke političke odluke, i koja je temelj za kovanje nečijega političkog identiteta (Freedon, 1996.: 76–77). Za razliku od političke teorije, koja noseći se s kompleksnošću političkog života, nastoji izložiti složene odnose koji su često skriveni u ideologijama, politička ideologija pojednostavljuje složenosti pojmova i odnosa i ublažuje njihove napetosti i konfliktnosti, tako što daje određeno značenje pojmovima (sloboda, jednakost, pravda, autoritet) te jasno tumačenje situacijama i odnosima.

Peto, političke ideologije se uspostavljaju kao formativna snaga političkih poredaka. One sadržavaju ideje i vrijednosti na kojima se poredci mogu zasnovati i na kojima se oni zasnivaju i oblikuju, te na temelju kojih mogu biti prihvaćeni i opravdavani. Libe-

ralnodemokratski politički sustavi utemeljeni su na skupu liberalnih vrijednosti i načela: individualna sloboda, ograničena ustavna vlast, predstavništvo, slobodni izbori. Komunistički sustavi temelje se na vrijednostima i načelima komunističke (marksističke) ideologije: društvena jednakost, klasna borba, diktatura proletarijata, vodeća uloga partije.

Šesto, političke ideologije djeluju kao oblik socijalnog cementa, opskrbljujući socijalne grupe ili cijela društva skupom ujedinjujućih načela i vrijednosti (Heywood, 1992.: 5). One su povezane s društvenim klasama (primjerice liberalizam sa srednjom klasom, socijalizam s radničkom klasom itd.), jer izražavaju iskustva, interese i aspiracije tih klasa, te stoga pomažu jačanju osjećaja pripadanja i solidarnosti. Ali ideologije mogu držati na okupu različite grupe (klase) unutar nekog društva. Takva je ujedinjujuća funkcija liberalnodemokratskih vrijednosti u zapadnim društvima. Opskrbljujući društvo s ujedinjujućom političkom kulturom, političke ideologije potiču održanje poretka i socijalnu stabilnost. Ideologije tako mogu imati kohezivnu funkciju u odnosu na određenu socijalnu grupu, ali i u odnosu na cijelo društvo.

Ideološki pluralizam i ideologija kao zajednica

Prema Mannu ideološka se moć ostvaruje u dva glavna oblika: “transcendentnom” i “imanentnom” (Mann, 1993.: 7). Prvo, neka se ideologija može širiti preko granica ekonomske, vojne i političke organizacije moći. Ljudi pripadaju različitim državama, klasama i sl., i suočavaju se sa sličnim problemima za koje neka ideologija pruža uvjerljiva rješenja. Ideološka moć se širi transcendentno oblikujući novu, posebnu i moćnu mrežu socijalne interakcije. Drugo, ideološka moć može učvrstiti postojeću organizaciju moći, razvijajući njezin “imanentni moral”, njezin sustav značenja koji utjelovljuje osnovne vrijednosti, norme, estetičke prakse i rituale. Transcendencija stvara autonoman oblik moći, a imanencija reproducira i ojačava postojeće odnose moći.

Ta dva procesa različito utječu na društvenu organizaciju moći te na unutarideološke konfiguracije moći. S jedne strane, oni podupiru uspostavu i održavanje društvenog i organizacijskog pluralizma, a s druge strane u svakoj ideološkoj konfiguraciji podupiru elemente čvršćeg strukturiranja i homogeniziranja. Ideologije djeluju kao faktori pluraliziranja, a međuideologijski odnosi kao odnosi dijeljenja i sukobljivanja. Istodobno, pojedine se ideologije uspostavljaju kao zajednice ideja i pojmova.

Svijet ideologije je svijet suprotstavljanja, ideologije održavaju i potiču podjelu političkog univerzuma na suprotstavljene političke snage. Upravo je postojanje suparničkih ideologija, čiji su nositelji razne moćne grupe u društvu, uvjet održavanja društvenog i političkog pluralizma i uspješna brana ideološkom ekstremizmu. Ideologije su relativno trajni, stabilni i zaokruženi skupovi političkih ideja i vrijednosti koje dijele politički univerzum. Većina klasifikacija ideologija izražava tu trajnost i dubinu podjela, jer se temelji na „velikim dihotomijama“ (Bobbio, 1998.: 27). Političke ideologije se tako dijele na: lijeve i desne, slobodarske i autoritarne, otvorene i zatvorene, tradicionalističke i progresivne, itd. No, najvažnija od svih podjela je podjela na lijeve i desne ideologije. Glavne političke ideologije prema kriteriju jednakosti obično se svrstavaju duž osi lijevo – desno u sljedećem nizu: komunizam, socijaldemokracija, liberalizam, konzervativizam, fašizam. Takvo se razlikovanje smatra nedostatnim nakon iskustva

modernih totalitarnih ideologija (komunizma i fašizma), koje su najudaljenije na ideološkom spektru, ali su barem po jednom kriteriju najbliže – obje su usmjerene prema moćnoj državi kao instrumentu postizanja vrijednosti koje su bitne za te ideologije. Norberto Bobbio je u knjizi *Desnica i ljevica* razlikovanje desnice i ljevice zasnovano na kriteriju jednakosti, dopunio razlikovanjem umjerenih i ekstremnih doktrina i pokreta (desnice, odnosno ljevice) zasnovanim na kriteriju slobode. Međutim, njegova analiza pokazuje da dopunski kriterij omogućuje bolje razumijevanje specifičnosti pojedinih razvrstanih ideologija, ali ne mijenja značenje temeljne opreke. “Opreka ekstremizma i umjerenjaštva temelji se na metodi, dok se opreka između ljevice i desnice ponajprije zasniva na ciljevima. Suprotstavljenost vrijednosti snažnija je od suprotstavljenosti u pogledu metode.” To se podupire argumentom da među raznim “trećim putovima”, nikad nije zamišljen put između komunizma i fašizma, “i to zato što je nezamisliv”. Savez između Staljina i Hitlera, kao primjer “čudovišna praktičnog savezništva”, bio je taktičko, kratkotrajno savezništvo, “koje nije imalo ideologijskih konzekvencija” (Bobbio, 1998.: 54–55).

Ideološke podjele nisu taktičke i privremene, nego trajne i temeljne, te stoga savezi ideološki različitih pokreta, kad su i zamislivi, nisu dugoročno održivi. Kao skupovi političkih ideja, ideologije su vezane za interese političkih grupa (stranaka, pokreta, političkih elita) koje s tim idejama nastupaju kao i za interese socijalnih grupa koje one stvarno ili pretpostavno zastupaju. Da bi neki skup ideja bio prihvatljiv, mora odgovarati idealima, potrebama i interesima skupina koje ih usvajaju i koje onda služe kao njihovi društveni nositelji. I samo preko takve skupine-nositelja neka ideologija može biti društveno djelotvorna. Kako bi ostvarila dominaciju u društvu, neka ideologija mora imati odziva u onim skupinama koje imaju moć da ta uvjerenja provedu u političke stavove – bilo da ta njihova moć proizlazi iz podrške javnosti, iz mogućnosti prisile, iz nekih sposobnosti koje zaslužuju poštovanje, ili se pak zadobiva posve drugim sredstvima. (Hughey, 1982.: 792–93).

Međutim, povezanost ideologije s političkim i socijalnim skupinama i njihovim interesima ne znači da se moć neke ideologije može svesti na manipulaciju, a spoznaja koju donosi na lažnu spoznaju i/ili da je ta spoznaja puka maska za materijalnu (klasnu) dominaciju. Spoznaja kojom je opskrbljen neki ideološki pokret nužno nadilazi iskustvo, ona se ne može potpuno provjeriti iskustvom, i u tome leži njezina posebna moć uvjeravanja i vođenja. Ali ta spoznaja nije lažna, jer kad bi to bila, manje je vjerojatno da bi se širila. Ideologije se ne mogu svesti na argumente, koji su sa znanstvenoga stajališta pogrešni. Štoviše, učinkovite ideologije obično imaju znanstvene jezgre. Neka će ideja vjerojatno postati prihvaćenija ako je utemeljena na izvorno znanstvenoj teoriji nego ako je zasnovana na pukim domišljanjima. U početku prihvaćanja neka se ideja prvo mora priznati kao manje ili više istinita, a potom imajući jamstvo autoriteta (u moderno doba znanost je najprihvaćenija forma autoriteta), ulazi u složeni proces širenja, koji ima različite sastavnice (Boudon, 1989.: 195, 201). Širenje ideologije nije mehanički proces, on ovisi o intelektualnim akterima i posrednicima koji tumače ideološke poruke specifičnim publikama. Međutim, ideologije se ne smiju brkati sa znanstvenim jezgrama oko kojih one često ispleću svoje tkanje. Znanstvene jezgre ideologija izvode se iz kriterija istine, a ideologije se ponajprije izvode iz kriterija socijalne snage. Veza-
nost ideologija za interese određenih grupa pomaže društvenoj uvjerljivosti i djelotvornosti tih grupa, a ideologije ukotvljuju u svijet socijalnih činjenica i problema. Moćne

ideologije bile su takve zato što su uvjerljivo odgovarale na velike probleme nekog doba, a održale su se zato što su bile dovoljno prostrane i fleksibilne da su mogle obuhvatiti iskustva različitih razdoblja i pritom još očuvati konzistentnost.

Povezivanje ideologije s interesima određene grupe dovodi do toga da se politička ideologija uspostavlja kao specifična zajednica koja razvija svoj poseban jezik. Ljudi koji dijele neki posebni interes obično razvijaju poseban rječnik, jezik koji je samo njihov, na kojem oni komuniciraju jedni s drugima. Stare riječi dobivaju za te ljude novo značenje, a ako sa starim riječima ne mogu izreći novi sadržaji, oni izumljuju nove. Interes koji dijele čini te ljude članovima jedne zajednice, a članovi zajednice će uvijek imati posebne zamisli koje zahtijevaju poseban jezik. Zajednička ideološka percepcija ujedinjuje ljude, ali ona im također pruža rječnik s pomoću kojega mogu uspješnije otkriti razlike prema drugima. Političke ideologije, kao što je to pokazao Michael Freedon, također čine zajednice u tom značenju, a svatko tko želi razumjeti neku posebnu ideologiju, treba naučiti njezin jezik. Ideološki jezik oblikuje se, s jedne strane, kroz proces izražavanja vanjskih zbivanja i praksi, ali s druge strane, on posjeduje unutarnje značajke koje određuju načine na koje se pristupa socijalnoj zbilji.

U Freedonovoj “morfološkoj” interpretaciji političke su ideologije konceptualne zajednice, konfiguracije političkih pojmova. One obuhvaćaju “identificirajuće grozdove” ideja i pojmova. Neke od ideja unutar tih grozdova čine “jezgru” određene ideologije, ali sve izgledaju kao da se sudaraju jedne s drugima u borbi za konceptualni prostor. (Freedon, 1996.: 83–91). Svaka ideologija uvijek sadržava zajedničke uporišne točke i usmjerenja, osnovne jezgre, koje okupljaju različite ideje, te im daje koherentnost, snagu i određeno značenje. Ideologije su takve konfiguracije političkih pojmova, kao što su sloboda, jednakost, pravda, nacija i slično, u kojima su posebne interpretacije svakoga uključenog pojma bile izabrane iz neodređenog niza značenja koje može imati. Oslobođeni različitih osporivih značenja, ti pojmovi unutar ideologije dobivaju specifična, neosporiva značenja. Jezgra neke ideologije obuhvaća ideje koje svi korisnici jezika te ideologije stvarno upotrebljavaju i bez kojih je njezino semantičko polje neodrživo. Primjerice, u liberalizmu takav status ima ponajprije ideja slobode, u konzervativizmu ideja tradicije i autoriteta, a u socijalizmu ideja podruživanja i jednakosti. Svaka od ovih ideja – uporišnih točaka, osnovnih jezgri, ima specifično značenje unutar identificirajućeg grozda koji čini neku ideologiju. U drugim ideologijama iste ideje imaju drukčije značenje i status. Istodobno, takva narav ideologije kao zajednice očituje se u tendenciji da čak male, neprimjetne promjene u osnovnoj jezgri neke ideologije mogu stvoriti lanac semantičkog prilagođivanja. U tom smislu ideologije su uvijek obitelji.

Na kraju zaključimo: Teorijski i analitički uporabljiv pojam političke ideologije ne može se zasnovati na kriteriju istinitosti ili lažnosti ideoloških iskaza. I sama primjena takvoga kriterija pripada ideološkom govoru. Ideologija je drukčiji tip ljudske tvorbe od znanosti, iako je s njom usko povezana. Dok znanost teži istini i intelektualnoj spoznaji, ideologija je usmjerena orijentaciji i djelovanju. Političke ideologije iskazuju kolektivnu svijest i volju da se postigne relevantna društvena i politička moć kako bi se očuvale ili ozbiljile vrijednosti na kojima treba zasnovati zajednički život, one daju konzistenciju ljudskom djelovanju i vode ga, a ujedno zadovoljuju bitnu čovjekovu potrebu za identitetom, orijentacijom i kontinuitetom u svijetu. Kao proizvod modernoga demokratskog

doba, političke ideologije ispunjaju one funkcije koje u demokratskoj politici ne može ispuniti nijedna druga tvorba.

Literatura

- Althusser, Louis, 1969.: *For Marx*, Allen Lane, London
- Althusser, Louis, 1990.: Filozofija i marksizam, *Naše teme*, (34) 5: 1118-1154
- Balibar, Etienne, 1983.: U kojem je smislu kriza marksizma doista radikalna?, *Kulturni radnik*, (36), 3: 83-92
- Bell, Daniel, 1960.: *The End of Ideology*, Free Press, Glencoe
- Bobbio, Norberto, 1998.: *Desnica i ljevica*, Feral Tribune, Split
- Boudon, Raymond, 1989.: *The Analysis of Ideology*, Polity Press, Cambridge
- Erikson, Erik, 1968.: *Identity: Youth and Crisis*, W. W. Norton, New York
- Freeden, Michael, 1996.: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press, Oxford
- Freeden, Michael, 2000.: Political Ideology at Century's End, *Journal of Political Ideology*, (5) 1: 5-15
- Fukuyama, Francis, 1990.: Kraj povijesti, *Politička misao*, (27), 2: 170-189
- Furet, Francois, 1997.: *Prošlost jedne iluzije. Oglad o komunističkoj ideji u XX. stoljeću*, Politička kultura, Zagreb
- Geertz, Clifford, 1964.: Ideology as a cultural system, u: D. Apter (ur.), *Ideology and Discontent*, Free Press, Glencoe: 47-76
- Gramši, Antonio, 1959.: *Izabrana dela*, Kultura, Beograd
- Heywood, Andrew, 1992.: *Political Ideologies*, Macmillan, London
- Hoover, Kenneth / Marcia, James / Parris, Kristen, 1997.: *The Power of Identity: Politics in a New Key*, Seven Bridges/Chatam House, New York
- Hoover, Kenneth i dr., 2001.: *Ideology and Political Life*, 3. izd., Harcourt College Publishers, Fort Worth
- Hughey, Michael W., 1982.: The New Conservatism: Political Ideology and Class Structure in America, *Social Research*, (9) 3: 791-829
- Kennedy, Emmet, 1978.: *A Philosopher in the Age of Revolution: Destutt de Tracy and the Origins of "Ideology"*, American Philosophical Society, Philadelphia
- Lane, Robert E., 1962.: *Political Ideology*, Free Press, Glencoe
- Lerotić, Zvonko, 1990.: Moć, u: Prpić, Ivan / Puhovski, Žarko / Uzelac, Maja (ur.), *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Školska knjiga, Zagreb: 270-274
- Mannheim, Karl, (Manhajm) 1978.: *Ideologija i utopija*, 2. izd., Nolit, Beograd
- Mann, Michael, 1986.: *The Sources of Social Power, Volume I: A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge University Press, Cambridge

- Mann, Michael, 1993.: *The Sources of Social Power, Volume II: The rise of classes and nation-states, 1760–1914*, Cambridge University Press, Cambridge
- Marx, Karl, 1979.: *Filozofsko politički spisi*, Fakultet političkih nauka, Zagreb
- Milić, Vojin, 1978.: Sociologija saznanja između marksizma i istorizma, u: K. Manhajm, *Ideologija i utopija*, 2. izd., Nolit, Beograd: IX-LXXXIX
- Nisbet, Robert, (Nizbet)1999.: *Konzervativizam: San i stvarnost*, Cid, Podgorica
- Plamenatz, John, 1979.: *Key Concepts in Political Science: Ideology*, Macmillan, London
- Seliger, Martin, 1976.: *Politics and Ideology*, Allen & Unwin, London

Slaven Ravlić

POLITICAL IDEOLOGY: RETHINKING THE CONCEPT

Summary

The article begins with a review of difficulties concerning the scientific usage of the term ideology. It also provides an analysis of the results of the existing interpretations of this concept and lists the elements that might represent the foundations for the concept of political ideology appropriate for political science research and analyses. The first section of the article reconstructs the history of this notion, from its original meaning by Destutt de Tracy up to the contemporary Marxist and functionalist concepts. The second section is devoted to the relationship between ideology and power; ideology is a special form of power, whose nature and functions are derived from the fundamental structure and the needs of people and societies. The third part looks into the concept from the point of view of the social/interest roots of ideology and its conceptual structuredness.

Key words: power, ideological pluralism, ideology, political ideology

Mailing address: Lexicographical Institute *Miroslav Krleža*, Frankopanska
26, Zagreb. E-mail: sravlic@hlz.hr.